

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.117>

ПОЗАСУДОВІ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Ярош А.О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-0291-7061

Мацелик Т.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-0354-4663

Ярош А.О., Мацелик Т.О. Позасудові форми врегулювання публічно-правових спорів: правове регулювання та напрями удосконалення.

Стаття присвячена позасудовим формам врегулювання публічно-правових спорів.

Підкреслено, що важливою складовою європейських стандартів адміністративного права є інститут захисту прав особи, що зазнає суттєвих трансформацій в останні роки, одним із дієвих серед яких є інститут позасудового вирішення публічно-правових спорів. Оновлення форм позасудового врегулювання публічно-правових спорів є наслідком уніфікації та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, їх активне впровадження дасть можливість мінімізувати конфліктні правовідносини в публічній сфері, а належним чином прописані процедури сприятимуть оперативності та ефективності вирішення публічно-правових спорів у позасудовому порядку.

В роботі на основі аналізу норм чинного законодавства з'ясовано, що позасудовий порядок урегулювання публічно-правових спорів є не тільки альтернативою судовій формі захисту, але і самостійною, дієвою формою захисту прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах.

Законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення адміністративного спору як альтернативного (рекомендованого), а не обов'язкового способу його вирішення, разом з тим в законодавстві існує сукупність нормативних актів, що окремо визначають види, форми та процедури його здійснення, однак системного урегулювання не здійснено.

Як форми позасудового врегулювання публічно-правових спорів в статті визначено адміністративне оскарження, медіацію, парламентський контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо.

Наголошено, що в межах адміністративно-правового регулювання процедура адміністративного оскарження передбачена КУпАП, що стосується відносин адміністративної відповідальності та два законодавчі акти дія яких розповсюджується на сферу прийняття адміністративних актів - Закон України «Про адміністративну процедуру» та рішень, дій (бездіяльності) у сфері управлінської діяльності - Закон України «Про звернення громадян».

Медіація в публічно-правовій сфері наразі регламентована Законом України «Про медіацію» та КАСУ, однак потребує додаткових напрацювань.

Ключові слова: позасудові форми врегулювання спорів, досудове врегулювання спору, адміністративна процедура, публічно правовий спір, дискреційні повноваження, медіації, адміністративне оскарження.

Yarosh A.O., Matselyk T.O. Extrajudicial forms of settlement of public law disputes: legal regulation and directions of improvement.

The article is devoted to extrajudicial forms of settlement of public law disputes.

It is emphasized that an important component of European standards of administrative law is the institution of protection of individual rights, which has undergone significant transformations in recent years, one of the effective ones being the institution of extrajudicial settlement of public law disputes.

Updating the forms of extrajudicial settlement of public law disputes is a consequence of the unification and harmonization of national legislation with European standards, their active implementation will make it possible to minimize conflicting legal relations in the public sphere, and properly prescribed procedures will contribute to the efficiency and effectiveness of extrajudicial

settlement of public law disputes. In the work, based on the analysis of the norms of the current legislation, it was found that the extrajudicial procedure for the settlement of public law disputes is not only an alternative to the judicial form of protection, but also an independent, effective form of protection of the rights, freedoms and interests of a person in public legal relations.

The legislation of Ukraine defines the possibility of a pre-trial procedure for resolving an administrative dispute as an alternative (recommended) and not a mandatory way of resolving it, at the same time, the legislation contains a set of normative acts that separately determine the types, forms and procedures of its implementation, but no systematic settlement has been implemented.

As forms of extrajudicial settlement of public law disputes, the article defines administrative appeal, mediation, parliamentary control of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, etc.

It is emphasized that the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» most fully regulates the procedure for pre-trial resolution of a public law dispute, the subject of which is the decision of a subject of authority in the form of an administrative act, but it does not regulate the procedure for challenging the actions and inactions of the subject of authority as a subject appeal.

Key words: extrajudicial forms of dispute settlement, pre-trial dispute settlement, administrative procedure, public law dispute, discretionary powers, mediation, administrative appeal.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні спонукає публічну владу посилювати встановлені обмеження щодо функціонування суб'єктів громадянського суспільства, що здійснюється шляхом прийняття відповідних законодавчих актів, зокрема у сфері оподаткування та підзаконних актів, що стосуються резервування, бронювання тощо. Одночасно, держава не відмовляється від європейського шляху розвитку та здійснює чимало заходів для його наближення. Так, 30 жовтня Європейська Комісія презентувала Звіт у межах Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року, який містить, зокрема, інформацію про прогрес України на шляху до членства в ЄС [1].

Зокрема, схвальні відгуки отримали результати щодо публічної адміністрації в частині взаємодії між державою та громадянином і бізнесом. Згадуються ухвалені зміни до законодавства для гармонізації з Законом України «Про адміністративну процедуру». «Це рішення також створює єдину базу для прозорої та зрозумілої взаємодії між державою та громадянами. Важливо це

й у контексті реформування держуправління та впровадження європейських стандартів адміністративного права на нашому євроінтеграційно-му шляху». – зауважив Перший віцепікер [1].

Важливою складовою європейських стандартів адміністративного права є інститут захисту прав особи, що зазнає суттєвих трансформацій в останні роки, одним із дієвих серед яких є інститут позасудового вирішення публічно-правових спорів. Оновлення форм позасудового врегулювання публічно-правових спорів є наслідком уніфікації та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, їх активне впровадження дасть можливість мінімізувати конфліктні правовідносини в публічній сфері, а належним чином прописані процедури сприятимуть оперативності та ефективності вирішення публічно-правових спорів у позасудовому порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам форм позасудового вирішення публічно-правових спорів приділяли увагу такі вчені-адміністративісти, як О. Беянович, С. Білуга, А. Бортнікова, Н. Боженко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, С. Корінний, О. Константиїта, Я. Лазур, Д. Лученко, Р. Миронюк, О. Сидельніков, В. Тимощук, ін. Однак, зважаючи на суттєві зміни в адміністративному законодавстві за період воєнного стану вони неминуче потребують систематизації та наукового осмислення.

Мета дослідження полягає в тому щоб на основі комплексного аналізу чинного законодавства встановити види позасудових форм врегулювання публічно-правових спорів та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо його подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Захист прав і свобод особи базується на принципі Верховенства права, який розкритий у положеннях ст. 3 Конституції України [2], ст. 40, що передбачає гарантії на звернення та ст. 55, яка закріплює право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Дотично на це вказує і норма ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України в якій закріплено, що «захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [3].

У Рекомендації № R(86) Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16 вересня 1986 року стосовно заходів із недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суди пропонується сприяти примиренню сторін як поза судовою системою, так і до або

під час судового розгляду (передбачати, разом із відповідними стимулами, процедури примирення до судового провадження або інші способи врегулювання спорів поза рамками судового провадження), а також визначити органи поза судовою системою, до яких сторони зможуть звертатися для розв'язання позовних спорів на невеликі суми і в питаннях деяких конкретних галузей права [4].

Також, виходячи з аналізу викладених норм та практики Верховного Суду, досудове врегулювання спору – це вчинення сукупності дій, за допомогою яких юридичний конфлікт вирішується без звернення до суду шляхом досягнення угоди між сторонами або відмови однієї або обох сторін від взаємних претензій. Застосування або незастосування інституту досудового врегулювання спорів є виключним правом особи, за винятком встановлених у законі випадків [5].

Конституційний Суд України у Рішенні від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів), аналізуючи конституційну норму та інші норми законодавства, зазначив такі важливі риси досудового порядку врегулювання спорів: кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом засіб захисту прав і свобод, зокрема судовий захист; можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом; обрання певного засобу правового захисту, зокрема й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, враховуючи власні інтереси, його використовує; виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту; встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист [6].

Слід також звернути увагу на правозастосовну практику тлумачення поняття «досудовий порядок вирішення спору», зокрема, у рішенні від 14 березня 2018 р. у справі № 826/11063/17 Київський апеляційний адміністративний суд зазначив, що під досудовим вирішенням спору слід розуміти врегулювання спірних питань між сторонами у позасудовому порядку (тобто будь-якому не судовому порядку) [7]. Викладена позиція узгоджується зі ст. 17 КАС України, де чітко визначені основні положення досудово-

го врегулювання спору, зокрема, якщо сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [3].

Отже, позасудовий порядок урегулювання публічно-правових спорів є не тільки альтернативою судовій формі захисту, але і самостійною, дієвою формою захисту прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах. З урахуванням вище значеного варто зробити висновок, що законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення адміністративного спору як альтернативного (рекомендованого), разом з тим в законодавстві існує сукупність нормативних актів, що окремо визначають види, форми та процедури його здійснення, однак системного урегулювання не здійснено.

Втім аналіз законодавства дає можливість констатувати, що в Україні існують законодавчі основи досудового порядку вирішення адміністративно-правових спорів, наведемо деякі приклади.

Як Конституцією України (частина 2 статті 55), так і Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначений такий важливий механізм позасудового захисту прав громадянина як парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України, який здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. [8]. Як вбачається із вказаного Закону, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має досить широкі повноваження із захисту прав і свобод людини й громадянина за допомогою звернення до органів публічної влади, однак реалізація функцій захисту обмежується в основному можливістю звернення до суду або вступу в судову справу на будь-якій стадії розгляду справи.

Главою 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення також закріплено процедуру оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення при якій перевіряється законність та обґрунтованість винесеної постанови, а також передбачено можливість прийняття одного з передбачених рішень [9].

Попри відсутність єдиного нормативного акту, який би регулював процедуру досудового порядку вирішення адміністративно-правових спорів, загальним законом, який частково регулює цю процедуру є Закон України «Про звернення громадян» [10], який в тому числі регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Відповідно до ст. 4

цього Закону «до рішень, дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, належать такі у сфері управлінської діяльності, внаслідок яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності» [10]. Сама ж процедура оскарження визначена в Розділі II Закону «Порядок розгляду звернень громадян» [10].

Найбільш сучасним нормативним актом, який частково унормовує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору через процедуру оскарження є Закон України «Про адміністративну процедуру» [11]. Ним визначено процедуру вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів, а розділ VI «Адміністративне оскарження» регламентує особливості оскарження прийнятого суб'єктом владних повноважень адміністративного акту в результаті адміністративної процедури, а саме: право на оскарження, суб'єкт розгляду скарги, форму та зміст скарги, порядок її подання та розгляду. Цей нормативний акт найбільш повно регламентує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору, предметом якого є рішення суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, однак поза його увагою залишаються питання щодо оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Таким чином, в межах адміністративно-правового регулювання позасудова процедура оскарження передбачена КУпАП, що стосується відносин адміністративної відповідальності та два законодавчі акти дія яких розповсюджуються на сферу прийняття адміністративних актів - Закон України «Про адміністративну процедуру» та рішення, дій (бездіяльності) у сфері управлінської діяльності Закон України «Про звернення громадян».

Та все ж, однією із сучасних форм досудового або позасудового вирішення публічно-правових спорів є медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора, як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію.

Медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію») [12]. Варто зауважити, що за кордоном позасудові способи вирішення публічно-право-

вих спорів, зокрема і медіація (посередництво) на сьогоднішній день є достатньо поширеними, на що вказує існування окремих міжнародних документів, які містять рекомендації щодо застосування таких способів. Такими, зокрема, є Рекомендації Рес (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами, а також Керівних принципів № 15 для кращого виконання Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами [13, с. 423–425, 442–448].

Більшість же авторів є прихильниками дуалістичної моделі існування медіаційної процедури врегулювання адміністративно-правових спорів, при якій медіація може здійснюватись як в порядку досудового провадження з залученням медіатора так і суддею-медіатором. Зокрема, Білуга С.С вважає, що «за своєю суттю медіація передбачає можливість вирішення публічно-правового спору за межами адміністративного судочинства, тому в перспективі має здійснюватись в досудовому порядку, однак вирішення адміністративного спору може здійснюватись шляхом проведення переговорів з метою прийняття компромісного рішення та задоволення інтересів сторін за допомогою судді-посередника (медіатора)» [14, с. 16]. Бортнікова А.Г. вказує на можливість проведення медіаційної процедури як в досудовому порядку з залученням сторонами або однією із сторін медіатора, як кваліфікованого правника здатного за допомогою проведення переговорів між сторонами конфлікту, керуючись правовими нормами досягти укладення договору про вирішення конфлікту, так і можливості застосування процедури примирення в межах судового адміністративного процесу, яка завершується укладенням, винесенням ухвали суддею про завершення провадження у справі з підстав досягнення примирення сторін спору [15, с. 206]. Дещо критично підходить до дієвості процедури медіації при вирішенні адміністративно-правових спорів Корінний С.О., який вважає, що «коли адміністративно-правовий спір не був вирішений в досудовому порядку, зокрема на підставі процедур визначених Законами «Про звернення громадян», або «Про адміністративну процедуру», процедура вирішення його в досудовому порядку за участі медіатора не має перспективи, оскільки сторони мали достатньо підстав та можливостей щоб досягти примирення, а відповідно такий спір може бути вирішений тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді» [16, с. 203]. Натомість, вважаємо за доцільне передбачити можливість позасудового

розгляду публічно-правового спору (при існуючій процедурі адміністративного оскарження) посадовою особою, що має сертифікат медіатора, що значно покращить результативність такої процедури, адже не всі публічно-правові спори є медіабельними у силу тих чи інших підстав, а спеціальні знання та досвід у вирішенні конфліктів сприятимуть їх вирішенню. Однак, якщо сторони дійшли згоди провести переговори з залученням медіатора після оскарження рішення в порядку адміністративного оскарження, це є гарним альтернативним кроком до вирішення цього спору в досудовому порядку.

Варто наголосити, що вже Законом України «Про медіацію» [12] внесено зміни до КАСУ, якими передбачено можливість примирення сторін адміністративного спору, зокрема шляхом проведення позасудового врегулювання спору шляхом медіації (ч. 5 ст. 47, ч. 3 ст. 58, п. 2 ч. 1 ст. 66, ч. 6 ст. 122, п. 2 ч. 2 ст. 180, п. 5 ч. 6 ст. 181, п. 4 ч. 1 ст. 236 КАСУ) [3]. Проте це питання було досить дискусійним тривалий час.

Разом із тим, порівняно із цивільним чи господарським судочинством застосування медіації в рамках адміністративного пов'язане із окремими додатковими ускладненнями, які зумовлені специфікою правової природи публічних правовідносин. Зокрема, у висновку Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя ще до проекту Закону України «Про медіацію» від 26.06.2013 р. № 2425а [17] зазначалось на неможливості застосування у сфері публічного владного управління змін до Кодексу адміністративного судочинства України, спрямованих на запровадження такої підстави для закриття провадження в адміністративній справі, як медіація, оскільки принципи медіації не узгоджуються з конституційними засадами організації та діяльності апарату публічної влади, який має владний статус, імперативність його волевиявлення для іншої сторони в медіаційному процесі на основі законодавства. З іншого боку, можливість застосування такого способу вирішення спору в рамках адміністративного судочинства впливає, передусім, з вказаних вище міжнародних та програмних документів.

Крім того, щодо позиції, викладеної у зазначеному вище висновку можна, як уявляється, відповісти слушною точкою зору (і ця позиція, як уявляється, більше відповідає міжнародному досвіду вирішення публічно-правових спорів) про те, що досягнення компромісу між органом публічної адміністрації та громадянином є одним із пріоритетів діяльності держави та органів місцевого самоврядування, виходячи з положень ст. 3 Конституції України, а також таких принципів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, як служіння народу

України, гуманізму і соціальної справедливості, а також пріоритету прав людини і громадянина [2]. Таким чином, не вдаючись до детального дослідження правової природи методу регулювання публічно-правових відносин, юридичної сили актів органів державної влади та інших правових явищ, на які вказували автори зазначеного висновку Комітету Верховної Ради України, на той момент уявлялося, що застосування медіації можливе для вирішення тих публічно-правових спорів, де має місце застосування суб'єктами владних повноважень своїх дискреційних повноважень. Так, зокрема щодо сфери державної реєстрації прикладом таких випадків можна навести спори з приводу притягнення до адміністративної відповідальності, коли передбачені верхня та нижня межа адміністративної відповідальності, а розгляд відповідної категорії справ про адміністративне правопорушення не належить до юрисдикції судових органів (наприклад, ст.ст. 204–206 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9].

З іншого боку, визнаючи справедливість доводів зазначеного висновку, доводиться стверджувати, що специфіка правових засад здійснення суб'єктами владних повноважень своїх функцій вимагає вироблення спеціальної процедури медіації у публічно-правових спорах, яка має бути регламентована нормативним актом не нижчим за закон

Висновки. В результаті аналізу чинного законодавства України встановлено, що позасудовий порядок урегулювання публічно-правових спорів є не тільки альтернативою судовій формі захисту, але і самостійною, дієвою формою захисту прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах.

Законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення адміністративного спору як альтернативного (рекомендованого), а не обов'язкового способу його вирішення, разом з тим в законодавстві існує сукупність нормативних актів, що окремо визначають види, форми та процедури його здійснення, однак системного урегулювання не здійснено.

Як форми позасудового врегулювання публічно-правових спорів варто визначити адміністративне оскарження, медіацію, парламентський контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо.

В межах адміністративно-правового регулювання процедура адміністративного оскарження передбачена КУпАП, що стосується відносин адміністративної відповідальності та два законодавчі акти дія яких розповсюджується на сферу прийняття адміністративних актів - Закон України «Про адміністративну процедуру» та рішення, дій (бездіяльності) у сфері управлінської діяль-

ності – Закон України «Про звернення громадян».

Медіація в публічно-правовій сфері наразі регламентована Законом України «Про медіацію» та КАСУ, однак потребує додаткових напрацювань.

В царині позасудового вирішення публічно-правових спорів теоретичного осмислення та законодавчого унормування потребують ще питання як процедурного так і матеріального характеру, що можуть бути предметом подальшого наукового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Україна демонструє неабияку стійкість і відданість європейському шляху, попри умови повномасштабного російського вторгнення. Звіт Єврокомісії в межах Пакета розширення ЄС-2024. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Topovyna/255290.html>.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах: Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 16 вересня 1986 року. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_5.pdf (дата звернення: 03.11.2024).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 квітня 2020 р. у справі № 520/6589/19. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_17_04_2020_roku_u_spravi_520_6589_19 (дата звернення: 03.11.2024).
6. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KS02058.htm (дата звернення: 03.11.2024).
7. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 14 березня 2018 р. у справі № 826/11063/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72830512> (дата звернення: 03.11.2024).
8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Законом України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1, с. 21, ст. 5.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
11. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. С. 13. Ст. 2675.
12. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. С. 15. Ст. 6340.
13. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. К.: Істина, 2010. 488 с.
14. Білуга С.С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.
15. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.
16. Корінний С.О. Впровадження медіації в адміністративний процес України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2019. 243 с.
17. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя від 20.11.2013 р. до проекту закону України «Про медіацію» від 26.06.2013 р. № 2425а. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637.